

Јован Ф. Трифуноски
Београд

"АРНАУТАШИ" - ПОСЕБНА ГРУПА ШАРПЛАНИНСКОГ
СТАНОВНИШТВА¹

I

Масив Шар-планине (Титов врх - 2.748 m) издужен је од североистока према југозападу. На југоистоку ограничен је Полошком котлином, док на северозападу граница није тако изразита. На тој косовско-метохијској страни за границу Шар-планине узимају се део долине Лепенца и његовог изворишног крака Суве реке, па део долине Призренске Бистрице, долина Плавске реке у Опољу и долина Бродске реке.² Ова планина простире се дуж једног дела границе СР Србије и СР Македоније.

У попречном правцу масив Шар-планине је најјаче разуђен долином Призренске Бистрице на северозападној и долином Тетовске Бистрице на југоисточној страни. Долинама тих река велики планински масив је најпроходнији у попречном правцу. Из долине Призренске Бистрице, која из Призрена залази у Шар-планину, пут прелази на полошку страну преко два суседна превоја: један превој (2.175 m) јесте североисточно од места Кобилица, а други превој (2.060 m) налази се источно од места Караниколица. Са тих превоја краци наведеног пута спуштају се у долину Тетовске Бистрице код села Брода и одатле, као једна саобраћајна веза, пут продужава до Тетова.

Тим попречним шар-планинским путем правца Призрен - Тетово током летње половине године обављан је жив пешачко-каравански саобраћај.³ То је истовремено био и део старе краће везе правца Скадар - Призрен - Тетово - Скопље. Тако је било до друге половине XIX века, док 1873. г. није изграђена железничка пруга кроз Качаничку клисуру.⁴ Међутим, у другом светском рату,

1 Овај прилог је 1963. г. Е. Чрешков, управник Музеја Косова и Метохије, примио за штампу у музејском "Гласнику", у св. VII. Постоји писмена одлука о томе. Међутим, Чрешков је изненада умро и из необјашњених разлога касније овај прилог није објављен.

2 Б. Милојевић, *Високе планине у нашој Краљевини*, Београд 1937, стр. 396. - Приликом читања текста треба се служити специјалном картом Југославије, листови на којима је представљена Шар-планина.

3 Б. Милојевић: нав. дело, стр. 433.

4 Упоредити: Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. III Београд 1911, стр. 1070; Р. Петровић, *Полог*, Загреб 1942, стр. 55

услед окупаторске поделе територије у том делу наше земље, поново је оживео пут правца Призрен - Тетово.

Долинама Призренске и Тетовске Бистрице, услед њиховог саобраћајног значаја, кретале су и важне *миграционе струје*. Једна муслиманско-албанска струја са северозапада, идући долином Призренске Бистрице, прешла је преко поменутих шарпланинских превоја и населила се у сливу Тетовске Бистрице. То је било крајем XVIII и током XIX века. Албанци поменуте струје насељавали су се нарочито у селима шарпланинских предела, где су могли да се баве традиционалним занимањем - сточарством.

Међутим, ово снажно кретање Албанаца имало је велики значај и за измену старих етничких прилика у појединим шарпланинским пределима. Тако су многи православни Срби на северозападној страни Шар-планине, која лежи у призренској области, најпре прешли у мухамеданску веру и верски се изједначили са Албанцима. Затим су одрасли мушкарци те групе крећући се ван кућа, почели усвајати албански језик, док су им жене и деца код кућа и даље говорили српски. То су такозвани "Арнауташи". Ти становници са наведеним локалним именом постоје у селима *Манастирцу, Небрегишту, Речану*. Та села су северно од превоја Караниколице према Призрену. Затим "Арнауташа" има у селу *Локвици*, која је недалеко од поменутог Речана. Тамо једну половину села чине православни Срби, док другу половину чине "Арнауташи", односно Срби поисламљени и умногоме поалбанчени⁵. "Арнауташа" има и у другим насељима на призренској страни планине.

Народно име "Арнауташи", као појам етничке групе, у употреби је и у нашој научној литератури, на пример, у делима *Ј. Цвијића, Ј. Дедијера*⁶ *Б. Милојевића* и још неких других писаца. На подручју суседне Тетовске Бистрице за "Арнауташе" чује се име "Потурчењаци".

II

"Арнауташи" из слива Призренске Бистрице и њему суседних предела, захваћени општим кретањем муслиманског становништва, прелазили су на супротну страну Шар-планине и претежно су насељени у села у сливу Тетовске Бистрице. Ти становници до сада нису проучавани ни из једног аспекта, па ће зато у овом кратком саопштењу и о њима бити речи.

У сливу Тетовске Бистрице "Арнауташа" пореклом са призренске стране Шар-планине има у више села. Релативно веће групе налазе се у селима: *Вејцу, Шипковици, Лисцу, Големој Речици и Доњем Палчишту*; док су мање групе у селима: *Гајру, Селцу, Бозовцу, Броду, Новаку, Непроштену*. Из поменутих шарпланинских села временом је дошло до даљег ширења "Арнауташа" у друга нижа полошка села, па их има у *Челопеку, Горњем Синичану, Градецу и Тетову*.

Као што се види, распрострањеност и број призренских "Арнауташа" на тетовској страни Шар-планине су знатни. Безмало их има у приближно двадесет насеља.

5 Б. Милојевић, нав. дело, стр. 232, 435; Ј. Цвијић, нав. дело, стр. 1107, 1108.

6 Ј. Дедијер, *Нова Србија*, СКЗ, Београд, 1913, стр. 241-243

У саставу "Арнауташа" на полошкој, односно тетовској страни Шар-планине најјаче су изражене две групе. Припадници једне групе су досељени из Средачке жупе, док су припадници друге групе досељени из Призренске горе. Досељеници прве групе налазе се у Вејцу, Гајру, Речици и Челопеку и још неким другим селима. Досељеници друге групе су у Доњем Палчишту, Синичану, Градецу итд.

Сеобе становника између насеља у сливу Призренске Бистрице и уопште са метохијске стране Шар-планине на једној, и села у сливу Тетовске Бистрице на другој страни вршиле су се и у ранијој прошлости, а поуздано - у средњем веку. То је углавном словенско-хришћански свет. Међутим, миграције муслимана о којима је овде реч углавном су из XIX века. Наведено време досељавања муслимана српског језика поклапа се са традицијом данашњих родова. Неколико арнауташких родова дошло је у првом светском рату, а неки и касније.

"Арнауташко" становништво напуштало је поменуте планинске пределе на призренско-метохијској страни Шар-планине услед разних узрока. Многи су тражили боље услове за живот, а таквих повољнијих услова било је у селима у сливу Тетовске Бистрице и, уопште, на југоисточној или полошко-тетовској страни Шар-планине. Та планинска страна за живот је повољнија од метохијске стране јер је: *присојна, пространа, блажа и обилује водом*. Осим тога, на пресељавање "Арнауташа" утицали су и неки други моменти, на пример, крвна освета.

Главно кретање наведених косовско-метохијских досељеника ка полошкој страни Шар-планине вршило се путевима преко превоја: североисточно од Кобилице и источно од Караниколице. Одатле, једни су се држали десне стране Тетовске Бистрице, а други - њене леве стране. Наведени шарпланински превоји били су *важна метанастазичка вратница* за кретање сточарског становништва са северозапада према југоистоку. Мања миграциона струја кретала се и преко суседног шарпланинског превоја Цинибегу у изворишном делу Боговињске реке.

Прикупљени подаци показују да су досељавања махом била појединачна, а ретко у групама. Учествовали су млађи људи, док су ређе долазили и старији родитељи са ожењеним синовима. Пресељени "Арнауташи" са метохијске стране Шар-планине редовно су задржавани у старим полошким селима, која су крајем XVIII и у току прве половине XIX века напуштали стари хришћанско-словенски родови. То је доба турске владавине, погодно за ширење муслимана и лако потискивање хришћана.

III

Досељени "Арнауташи", у селима у којима сада живе најчешће су измешани са Албанцима муслиманима, па због тога склапају међусобне брачне везе. У селима у којима нису бројни "Арнауташи" су потпуно подлегли етничким утицајима Албанаца: изгубили су језик и остале одлике донесене из матичних насеља на косовско-метохијској страни Шар-планине. Због тога у свим полошким насељима у којима живе "Арнауташи" није могућно дозна-

ти тачан број домаћинстава и становника. Проучавања те врсте спадају у најтежа, али и поред тога треба их обављати.

Међутим, у селима у којима је јача "арнауташка" струја, тј. где они чине основ становништва, и данас се могу запазити старе словенске особине: на пример, 1) очуван је *језик*, 2) има старих *обичаја*, 3) нешто је очувано у *ношњи*, 4) сачуване су неке *психичке одлике* и друго. Такав је случај у селима: Вејцу, Доњем Палчишту и Синичану у сливу Тетовске Бистрице. Карактеришу их особине сличне особинама "Арнауташа" у сливу Призренске Бистрице и, уопште, на метохијско-косовској страни Шар-планине. Зато се у селу Вејцу за све становнике чује да су досељени из Средске, за становнике села Синичана каже се да потичу из Призренске горе итд.

Становници ове групе, очувани у сливу Тетовске Бистрице, повремено одржавају везе са старим крајевима на призренској страни Шар-планине. Одрасли одлазе у Средску, и то у села Љубиње, Мушниково и друга, а и у Призренску гору у села Растелицу и Брод. Тамо имају рођаке. И њима у полошка села долазе рођаци са призренске стране Шар-планине. Понекад се жене девојкама из старог краја, што сам нарочито уочио у тетовском селу Вејцу.

Економски живот "Арнауташа" у сливу Тетовске Бистрице сличан је као и у сливу Призренске Бистрице. У такозваним "горњим селима" становници се више баве сточарством, али поред тога су и изразити *печалбари*. "Доња села" баве се претежно земљорадњом, која се раширила тамо где су делови атара могли бити претворени у њиве и воћњаке. Искрања становништва такође је карактеристика живота. Основу исхране чине хлеб, млечни производи, кромпир, воће. Ређе се употребљавају поврће и месо. Доста се троше прерађевине од воћа (јабука, питоми кестен и др.).

Нема велике разлике између арнауташких досељеника на полошкој страни Шар-планине и њихових сродника који су остали у матици на призренској страни планине. Наведена арнауташка или потурчењачка зона у тетовском крају уметнута је између Доњег и Горњег Полога. Зато је могућно претпоставити да је можда та уметнута арнауташка зона допринела одржавању извесних етнографских разлика које данас постоје између правих Албанаца тетовског и гостиварског дела Полошке котлине.

Да истакнемо и ово: проучио сам сва сеоска насеља у Полошкој котлини и порекло родова у њима; нашао сам много већи број данашњих Албанаца који потичу од поисламљених косовско-метохијских Словена него што износи број и раширеност поалбанчених старих полошких родова.

IV

У овом кратком осврту приказана је раширеност "Арнауташа" пореклом са призренске стране Шар-планине који сада живе у селима Тетовске Бистрице и њој суседним тетовским селима. Тиме, међутим, ни издалека није исцрпљена проблематика њиховог живота. Требало би у шарпланинским пределима - и на призренској, и на тетовској страни - вршити детаљнија антропогеографска, етнографска, социолошка, дијалектолошка и друга про-

учавања. Ти шарпланински предели су веома подесни за комплексна проучавања. Упорним трагањима могу се открити новине о којима наша наука до сада није знала.

Шар-планина, иако дуг и висок масив на граници данашње СР Србије и СР Македоније, не представља чврсту етничко-миграциону баријеру, већ је та планина становништво са призренске и тетовске стране *тесно повезивала*. Слично је било и са другим високим планинама у нашој земљи⁷, па и у југоисточној Европи (нпр. планине Пинд, Балкан и Карпати).

Услед старијих сточарских и миграционих веза одржаваних преко Шар-планине данас су очуване велике сличности (у говору, ношњи, психичким одликама) између мало очуваног српског становништва на призренској страни (Гора, Средска, Сирињ) и такође мало очуваног македонског становништва на тетовско-гостиварској страни. Чак је на Шар-планини етничка сличност са једне и са друге стране већа него што је понегде сличност између појединих етничких група у низијама.

Овим проблемом бавио се и наш познати научник Ј. Цвијић и ево шта је написао у једном раду. За сточарске становнике Балканског полуострва и највише планине често *нису етнографске границе*, јер планине те становнике не могу зауставити у њиховом кретању. Сточарима је било лако прећи планину по којој се непрекидно крећу. По Цвијићу "тај економски, односно сточарски узрок је најважнији и он највише доприноси да и врло високе планине Полуострва често нису етнографске границе."⁸

7 Упоредити: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, стр. 26.

8 Ј. Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, "Насеља српских земаља", књ. I, Београд 1902, стр. 136.

Jovan F. Trifunovski

"ARNAUTASHI" - A SEPARATE POPULATION GROUP OF THE SAR MOUNTAIN

The Sar mountain massif (Tito's peak - 2748 m) stretches from the north-east, that is from the Kosovo-Metohia valley, towards the south-west, where it is bordered off by the long Polog valley. In the transversal direction the massif is particularly indented by the Prizrenska Bistrica river valley, on the north-western side, and by the Tetovska Bistrica on the south-eastern one. It is along these river valleys that the large Sar mountain massif is easily passable, in the transversal direction, especially between the towns of Prizren and Tetovo. This was the path of both a rather well developed pedestral and caravan traffic, and of significant migrational currents. One Moslem-Albanian current coming from the north-west, passed the Sar mountain saddle and settled in the Tetovska Bistrica basin. However, this initial movement of the Albanians has caused the change of the entire former ethnic structure in some parts of the Sar mountain region. Many Christian Orthodox Serbs living on the north-western side of the mountain converted to Islam, thus becoming equal to the Albanians in respect to their religious affiliation. Further, male members of the Serbian group began to speak Albanian language, while their wives and children continued to speak Serbian at home. These are the so called "Arnautashi" who are the subject of investigation in this paper.